

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار مترجمان
۳	مقدمه نویسنده
۵	درس اول: ماهیت قرآن و جایگاه آن در منظومه اسلامی
۶	مرجعیت قرآن برای اسلام و مسلمانان
۷	محوریت قرآن برای حرکت فکری و تشریحی در اسلام
۷	نیاز همیشگی به قرآن به دلیل کارآمدی آن در هر زمان و مکان
۷	عرصه‌های مرجعیت قرآن در علوم اسلامی و انسانی
۱۰	پرسش و پاسخ
۱۳	درس دوم: نزول قرآن (۱)
۱۴	واژه نزول
۱۴	خصوصیت نزول
۱۵	هدف از تنوع در نزول
۱۵	مجال برای تفکر کردن
۱۷	آغاز نزول وحی
۱۹	اولین آیه نازل شده قرآن
۱۹	انتخاب زبان عربی
۲۰	پرسش و پاسخ
۲۱	درس سوم: نزول قرآن (۲)
۲۱	هدف از نزول قرآن
۲۲	اهداف جزئی یا کوچک تر نزول
۲۴	اهداف کلی یا بزرگ تر نزول

صفحه	عنوان
۲۵	حقیقت مکی و مدنی و آثار آن
۲۶	فایده بحث درباره مکی و مدنی
۲۶	شیوه تشخیص آیات مکی و مدنی
۲۷	اسباب نزول و شأن نزول
۲۸	تعدد اسباب نزول
۲۸	تفاوت میان سبب نزول و شأن نزول
۲۹	پرسش و پاسخ
۳۱	درس چهارم: تألیف و تدوین قرآن
۳۲	روایت بخاری درباره جمع قرآن توسط ابوبکر
۳۲	روایت جمع قرآن در دوره ابوبکر توسط امام علی (علیه السلام)
۳۲	روایتی درباره جمع قرآن توسط عمر
۳۳	روایتی درباره جمع قرآن توسط عثمان
۳۳	بررسی و تحلیل جمع قرآن در دوره رسول الله (صلی الله علیه و آله)
۳۷	جمع قرآن در دوره رسول الله (صلی الله علیه و آله) از منظر روایات
۳۸	جمع میان قول اول و دوم
۳۹	جمع میان قول دوم و سوم
۳۹	پرسش و پاسخ
۴۱	درس پنجم: وحی تنها منشأ قرآن کریم
۴۱	معنای لغوی وحی
۴۲	معنای اصطلاحی وحی
۴۴	خاستگاه و منشأ قرآن کریم
۴۹	پرسش و پاسخ
۵۱	درس ششم: اعجاز قرآن
۵۱	معنای لغوی اعجاز
۵۱	معنای اصطلاحی اعجاز
۵۵	اهمیت اعجاز قرآن
۵۶	انواع اعجاز قرآن
۵۷	نوع اول: اشتغال قرآن بر معارف والای الهی و حقایق حکمت آمیز
۵۷	نوع دوم: اشتغال قرآن بر نظام ارتباطات روابط فردی و اجتماعی، و معیارهای برتری
۵۷	نوع سوم: اشتغال قرآن بر اصول تربیت و اخلاق

صفحه	عنوان
۵۸	نوع چهارم: فصاحت و بلاغت
۵۸	نوع پنجم: گزارش قرآن از امور غیبی
۵۹	نوع ششم: عاری بودن قرآن از اختلاف و تناقض
۵۹	نوع هفتم: برتری استثنایی قرآن بر فرهنگ و اندیشه و آموزه‌های زمان خود
۶۰	نوع هشتم: اشمال قرآن بر حقایق علمی
۶۲	امتیاز معجزه قرآن بر سایر معجزه‌ها
۶۴	درس هفتم: اعجاز علمی در قرآن
۶۴	اهمیت اعجاز علمی
۶۵	منظور از اعجاز علمی
۶۶	موافقان تفسیر علمی و اعجاز علمی
۶۶	مخالفان تفسیر علمی و اعجاز علمی
۶۷	ضوابط بهره‌گیری از نظریه‌های علمی و تجربی در تفسیر
۶۸	روش اعجاز و روش ایقاظ
۶۹	پرسش و پاسخ
۷۱	درس هشتم: صیانت قرآن از تحریف
۷۲	دلایل تحریف نشدن قرآن
۷۵	شبهه‌های قائلان به تحریف
۷۵	شبهه نخست
۷۶	شبهه دوم
۷۷	شبهه سوم
۷۸	پرسش و پاسخ
۸۱	درس نهم: ناسخ و منسوخ
۸۲	چند نکته درباره ناسخ و منسوخ
۸۵	فایده شناخت ناسخ و منسوخ
۸۶	نقش مستقیم تفسیری
۸۶	نقش ساختاری در حفظ نکات بلاغی مربوط به مسئله اعجاز
۸۶	نقش هدایت
۸۶	پرسش و پاسخ

صفحه	عنوان
۸۹	درس دهم: محکم و متشابه
۹۱	تعریف برگزیده
۹۲	متعلق احکام و تشابه
۹۲	توجیه دیگر برای احکام و تفصیل
۹۳	راز وجود متشابه در قرآن کریم
۹۴	وجوه صحیح در تقسیم بندی
۹۴	زاویه نخست
۹۴	زاویه دوم
۹۸	زاویه سوم: الزام امت به رجوع به امام معصوم (علیه السلام)
۹۹	اختلاف محکم و متشابه با اختلاف قاری
۹۹	قرآن همه اش محکم و همه اش متشابه است
۹۹	پرسش و پاسخ
۱۰۱	درس یازدهم: مراد از فهم قرآن و ادله آن
۱۰۲	فهم در اصطلاح
۱۰۳	ضرورت فهم
۱۰۴	تفسیر قرآن به معنای فهم آن نیست
۱۰۴	ادله فهم قرآن کریم
۱۰۵	دلایل و قرائن عقلی و وجدانی فهم قرآن
۱۰۶	دلایل نقلی فهم قرآن
۱۰۶	دلایل قرآنی
۱۰۷	دلایل روایی
۱۰۸	درجه بندی فهم قرآن
۱۱۱	درس دوازدهم: دلایل مانعان فهم قرآن کریم
۱۱۱	قسم اول: دلایل مانعان از فهم قرآن
۱۱۱	قسم دوم: موانع فهم یا دلایل امتناع فهم
۱۱۵	موانع فهم قرآن کریم یا دلایل امتناع
۱۱۵	مانع اول: قصد پیشینی و سوگیری
۱۱۶	مانع دوم: اصرار بر انجام گناهان و انس به آنها
۱۱۸	مانع سوم: نگاه جزئی و محدود به قرآن کریم و بسنده کردن به دایره های تنگ
۱۱۸	مانع چهارم: سرگرم شدن به وسایل و بازماندن از هدف

صفحه	عنوان
	درس سیزدهم: قواعد و اصول فهم قرآن
۱۱۹	۱. دانستن کامل زبان عربی (نحو، صرف و بلاغت)
۱۲۰	۲. تسلط بر مقدمات فهم واژگان قرآنی
۱۲۲	سیاق در اصطلاح
۱۲۳	قواعد ضروری دیگر
۱۲۶	رابطه قواعد فهم قرآن با مراتب فهم آن
۱۲۶	حدود انطباق قواعد فهم بر تفسیر و تأویل قرآن
۱۲۷	مصنّفات تفسیری و قواعد فهم قرآن کریم
۱۲۷	رابطه روش‌ها و سبک‌های تفسیری با قواعد فهم قرآن
۱۲۹	روش‌های تفسیری
۱۳۰	سبک‌های تفسیری
	درس چهاردهم: مصادر و منابع فهم قرآن کریم
۱۳۲	منبع اول: قرآن کریم
۱۳۲	منبع دوم: روایات
۱۳۴	منبع سوم: قرینه‌های عقلی
۱۳۴	منبع چهارم: برخی از علوم قرآنی
۱۳۴	منبع پنجم: فرهنگ لغت‌های معتبر
۱۳۴	منبع ششم: علوم انسانی
۱۳۵	منبع هفتم: تجارب علمی
۱۳۵	منبع هشتم: ظرفیت‌های ذاتی و اکتسابی
۱۳۵	نکاتی مهم و بیان وظیفه ما در برابر قرآن کریم
۱۳۶	فرق میان مناهج (روش‌ها) و منابع تفسیر
۱۳۶	فرق میان منابع تفسیر و منابع تفسیری
۱۳۶	اختلاف تعامل با منابع فهم قرآن
۱۳۸	منابع و مآخذ

پیشگفتار مترجمان

علوم قرآن که گاه به صورت علوم قرآنی هم از آن تعبیر می‌شود به مجموعه‌ای از مباحث مربوط به قرآن اطلاق می‌شود که ریشه و منشأ بسیاری از آن‌ها در خود قرآن و پیش‌نیاز فهم معارف و احکام قرآن است. اشتیاق مسلمانان به یادگیری و آموزش قرآن سبب شده که هر آنچه به قرآن ارتباط دارد، از جمله مباحث علوم قرآن مانند: وحی، اعجاز، نسخ، احکام و تشابه و ... مورد استقبال آنان قرار گیرد.

از جمله مهم‌ترین آثار که به مجموعه قابل توجهی از علوم قرآن پرداخته‌اند، عبارت‌اند از: *البرهان فی علوم القرآن*، تألیف بدرالدین محمد زرکشی در قرن هشتم، *الاتقان فی علوم القرآن*، تألیف جلال‌الدین سیوطی در قرن دهم و *مناهل العرفان فی علوم القرآن*، اثر محمد عبد العظیم زرقانی در قرن چهاردهم؛ کتاب سیوطی به سبب ساختار آموزشی کم‌نظیر آن، هم‌اکنون نیز به عنوان کتاب درسی رشته علوم قرآن و حدیث در دانشگاه‌ها نسبت به دیگر منابع پیشتاز است. البته این کتاب به فارسی نیز ترجمه شده است، ولی ترجمه فارسی آن هرگز نتوانسته جای متن عربی را در کلاس‌های درس بگیرد.

به زبان فارسی هم کتاب‌هایی در زمینه علوم قرآنی به رشته تحریر درآمده است که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. کتاب *علوم قرآنی* آیت الله محمدهادی معرفت؛ این کتاب از منابع مهم در زمینه علوم قرآنی است که در آن، طی نه فصل، به مباحث مرتبط با وحی، نزول قرآن، جمع و تألیف قرآن، قراءات، نسخ، محکم و متشابه، وجوه و نظایر، اعجاز قرآن و شبهه تحریف پرداخته شده است.

۲. *درس‌هایی از علوم قرآنی* دکتر حبیب‌الله طاهری؛ در این کتاب به ۳۰ موضوع از مباحث علوم قرآن پرداخته شده و نویسنده کوشیده است مطالب را در قالب درس ارائه دهد و برای هر درسی نیز پرسش‌هایی را از مطالب همان درس طرح نماید. این کتاب در دو جلد و بیش از هزار و بیست صفحه در انتشارات اسوه به چاپ رسیده است.

۳. *آشنایی با علوم قرآنی* دکتر محمد رادمنش؛ این کتاب در ۲۶۰ صفحه و قطع وزیری در انتشارات جامی چاپ و منتشر شده است.

۴. آشنایی با علوم قرآنی دکتر علی اصغر حلبی؛ این کتاب برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی از سوی انتشارات دانشگاه پیام نور در ۱۹۲ صفحه به چاپ رسیده است.

۵. آشنایی با علوم قرآنی دکتر محمد مهدی رکنی یزدی؛ این کتاب برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «آشنایی با علوم قرآنی» به ارزش ۲ واحد تدوین شده و سازمان «سمت» آن را چاپ کرده است. اما آنچه مترجمان را به ترجمه کتاب حاضر برانگیخت بدیع بودن شیوه بیان نویسنده و پرسش و پاسخ‌های مفید آن و چند ویژگی منحصر به فرد دیگر بود که مؤلف محترم در مقدمه خود به آن‌ها اشاره کرده است.

مترجمان افزون بر ترجمه کتاب *دروس فی علم القرآن* در جهت تغییر ساختار و ترتیب مباحث کتاب و معرفی منابع و مآخذ آن نیز گام‌هایی برداشتند که به اختصار به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: به دلیل اختلاف حجم دروس کتاب، مباحث مرتبط با هم ذیل یک درس جمع شدند و مباحث تلخیص و مطالبی اضافه گردید که همین موضوع موجب تغییر در ترتیب برخی دروس و چینش کتاب شد.

کتاب‌هایی که مؤلف شناسنامه آن‌ها را به طور کامل ذکر کرده بود، به همان صورت در کتابنامه ذکر گردید. در مواردی که صرفاً به نام مؤلف و نام کتاب به صورت ناقص بسنده کرده بود، با مراجعه به آن منبع و اطمینان از تطبیق ارجاع، کتابشناسی کتاب یادشده کامل شد. در مواردی که به نسخه مورد رجوع مؤلف امکان دسترسی نبود، نسخه‌ای دیگر ملاک قرار گرفته و پس از اطمینان از مطلب مورد استفاده مؤلف، ارجاع وی به نشانی جدید تغییر یافته است.

همچنین مترجمان گاه بر پاره‌ای از نظرات مؤلف، شرح و یا حاشیه‌ای مختصر در پاورقی ذکر کرده‌اند.

در پایان شایسته است مراتب تشکر و قدردانی خود را از مسئولان محترم سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت) به ویژه مدیر ارجمند بخش علوم قرآن و حدیث، جناب استاد دکتر مجید معارف و همکاران ایشان ابراز نمایم.

دکتر حسین صفره - دکتر حسن زرنوشه فراهانی

مقدمه نویسنده

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و آله الطاهرين. نوشتن درباره علوم قرآن کریم مستلزم بررسی و کنکاش در سرفصل‌ها و موضوعات پراکنده در آثاری است که از لحاظ نحوه نگارش، نوع گرایش و روش با یکدیگر متفاوت‌اند. بنابراین هدف ما، به مانند برخی افراد، جمع‌آوری اطلاعات، و یا همانند برخی دیگر، داوری میان آراء مختلف نیست، بلکه فرایندی تحقیقی و دقیق است که در آن چند مسئله را مد نظر قرار داده‌ایم که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

یک: پرداختن به محدوده‌هایی که دیگر تحقیقات به آن‌ها نپرداخته‌اند.

دو: ارائه مهم‌ترین نکات مربوط به هر موضوع و سرفصل.

سه: تلفیق میان روش حوزوی، از جهت ژرف‌نگری و پرداختن جامع به بحث، و روش

دانشگاهی از جهت نظم و ترتیب و استحکام و وضوح آن.

در این راستا موضوعات بسیاری را مد نظر داشته‌ایم که به دلیل جدید بودنشان نیازمند تعریف هستند. این مطلب در درس‌های اول، دوم و برخی از درس‌های آخر کتاب مشخص است. همچنین موضوعات دیگری همانند آنچه در درس‌های مربوط به جمع و تدوین قرآن، و وحی است، وجود دارند که نیازمند بررسی دقیق هستند، اما با توجه به محدودیت حجم این دروس، به مهم‌ترین نکات درباره آن‌ها بسنده کرده‌ایم.

افزون بر این، کوشیده‌ایم که ارائه درس‌ها در ضمن خط سیر مشخصی باشد؛ به این صورت که در آغاز کتاب یعنی فصل اول (درس ۱ تا ۴) به مباحثی که در خصوص قرآن مطرح می‌گردد پرداخته شود، پس از آن در فصل دوم (درس ۵ تا ۱۰) مباحثی درباره قرآن کریم بیان شود و در فصل سوم (درس ۱۱ تا ۱۴) مباحث مربوط به فهم قرآن ارائه گردد.

به نظر ما، درس‌های پایانی این کتاب، حرکت جدیدی را در مباحث علوم قرآنی به وجود می‌آورد؛ زیرا مباحثی هستند که طرح آن‌ها معمول نبوده، و با این حال پرداختن به آن‌ها از الزامات تحقیق است تا نتیجه واقعی‌ای که از مطالعه درباره علوم قرآنی به دست می‌آید، ایستادن بر دروازه فهم قرآن باشد.

خواننده محترم با مطالعه مباحث مختصری - که البته اقتضای این تحقیق است - متوجه فرق بزرگی که میان فهم قرآن - مطابق با آنچه پذیرفته‌ایم - و تفسیر و تأویل آن وجود دارد، خواهد شد، که برای آگاهی از جزئیات بیشتر در این باره می‌توانید به رساله دکتری نویسنده که درباره فهم قرآن و مراتب آن است، مراجعه بفرمایید.